

4. Єрмошенко Н. Н. Проблеми державного регулювання інноваційного розвитку підприємств і шляхи їх розв'язання / Н. Н. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 3. – С. 45–47.
5. Гришова І. Ю. Інституційне забезпечення аграрного ринку як чинник продовольчої безпеки / І. Ю. Гришова, В. М. Бондаренко, В. Ю. Єліневський // Економічний аналіз : зб. наук. праць / редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін.; Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2015. – Том 19. – № 3. – С. 4–9.
6. Красноруцкий А. А. Условия и сценарии в реализации стратегии государственного регулирования АПК / А. А. Красноруцкий, В. А. Балашенко // Продовольственная безопасность и устойчивое сельское развитие: глобальные, национальные и региональные аспекты. – Нальчик : КБГАУ, 2014. – С. 52–58.
7. Государственно-частное партнерство в условиях инновационного развития экономики : Монография / Под ред. А. Г. Зельднера, И. И. Смотрицкой. – М. : ИЭ РАН, 2012. – 212 с.
8. Райт Г. Державне управління / Г. Райт; Пер. з англ. В. Івашка, О. Коваленко, С. Соколик. – К. : Основи, 1994. – 191 с.
9. Федулова Л. І. Інноваційна економіка / Л. І. Федулова. – К. : Либідь, 2006. – 480 с.
10. Гришова І. Ю. Економіко-політичні конфлікти на сучасному етапі / І. Ю. Гришова, О. Б. Наумов, О. О. Давидюк // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 2. – С. 3–49.
11. Воротін В. Є. Еволюція методологічних підходів до формування конкурентних переваг суб'єктів аграрного виробництва / В. Є. Воротін, Є. Ю. Маркова // Актуальні проблеми інноваційної економіки. – 2016. – № 3. – С. 27–33.

** Наумов Олександр Борисович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу Херсонського національного технічного університету.*

** Стоянова-Коваль Світлана Савівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Одеського державного аграрного університету.*

УДК 336.732

Віталій Русан *

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті здійснено аналіз сучасного стану кредитної кооперації в Україні, проаналізовано основні причини, що стримують її нині, та представлено бачення перспектив майбутнього розвитку кредитного кооперативного руху.

Ключові слова: кооперація, кредитна спілка, державне регулювання, корпоративне управління, регуляторні процедури.

Русан В. Н. Состояние и перспективы развития кредитной кооперации в Украине.

В статье осуществлен анализ современного состояния кредитной кооперации в Украине, проанализированы основные причины, сдерживающие ее на данном этапе, и представлено видение перспектив будущего развития кредитного кооперативного движения.

Ключевые слова: кооперація, кредитное общество, государственное регулирование, корпоративное управление, регуляторные процедуры.

Rusan V. M. Current state and prospects of credit cooperation development in Ukraine.

The article analyzes the current state of credit cooperatives in Ukraine, as well as the main reasons that hinder it at this stage and presented a vision of the future prospects for the development of the credit cooperative movement.

Keywords: cooperation, credit union, government regulation, corporate governance, regulatory procedures.

Постановка проблеми. Функціонування господарюючих структур значною мірою залежить від їх фінансово-економічного стану та умов залучення сторонніх фінансових коштів на розвиток підприємства. В сучасних умовах, коли ставки банківських кредитів знаходяться близько позначки **20 %**, залучення коштів для підприємств стає не те що б ризиковим, а практично неможливим явищем. У таких умовах суттєвою альтернативою банківському кредитуванню повинна стати кредитна кооперація, потенціал якої у відновленні національної економіки, на жаль, недооцінюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний доробок у дослідження теоретичних і практичних аспектів розвитку кредитної кооперації внесли: О. Гедзевич [1], В. Гончаренко [2], О. Хоменко [3], П. Терещенко [4], М. Чижевська [5], І. Гришова, О. Красноручський, В. Маргасова, М. Малік, О. Митяй [7-13].

Потребують подальшого дослідження та обґрунтування пропозиції та практичні рекомендації розвитку кредитної кооперації в Україні.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану кредитної кооперації в Україні та обґрунтуванні перспектив розвитку її в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Нині стан справ щодо кредитної кооперації в Україні є невтішним. Так, станом на **31.03.2014** р. кількість кредитних спілок в Україні становила **627**, на **31.03.2015** р. – **589**, на **3.03.2016** р. – **577** (Табл. 1); їхні активи були на рівні відповідно **2,7** млрд грн., **2,2** млрд грн., **2,1** млрд грн [6]. Це значно менше, ніж у розвинутих країнах: у Німеччині діє близько **2,5** тис кредитних кооперативів [7], у США – **8,9** тис кредитних спілок з активами близько **694** млрд дол. США [8].

Таблиця 1.

Кількість кредитних установ в Державному реєстрі фінансових установ*

Реєстрація кредитних установ юридичних	Станом на 31.03.2014	Станом на 31.03.2015	Станом на 31.03.2016
Кількість кредитних установ, всього	742	712	724
у тому числі:			
кредитних спілок	627	589	577
інших кредитних установ	85	93	117
осіб публічного права	30	30	30

* Джерело : за даними Нацкомфінпослуг України

За даними Нацкомфінпослуг України, станом на **31.03.2016** р. кількість членів кредитних спілок становила **722,8** тис. осіб, що на **103,2** тис. осіб (**12,5 %**) менше, ніж за відповідний період **2015** року. Також відбулося зменшення і в структурі членів кредитних спілок. Так, зменшилися частки членів кредитних спілок, які мають діючі кредитні договори, з **177,9** тис. осіб до **157,9** тис. осіб, та членів кредитних спілок, які мають внески (вклади) на депозитних рахунках, з **28,4** тис. осіб до **25,2** тис. осіб. Крім того, відбулося зменшення частки інших осіб, які не користуються послугами кредитних спілок, але залишаються їх членами, з **619,7** тис. осіб до **539,7** тис. осіб.

Найбільш популярними на ринку є кредити, надані на споживчі потреби, частка яких становить **59,6 %** (**1 064,2** млн. грн.). У складі споживчих кредитів кредити на придбання автотранспорту становлять **3,2 %** (**34,0** млн. грн.); на придбання аудіотехніки, відео та побутової техніки – **4,3 %** (**45,5** млн. грн.) та на інші потреби – **92,5 %** (**984,7** млн. грн.).

Друге місце посідають кредити, надані на придбання, будівництво та ремонт нерухомого майна – **20,2 %** (**360,2** млн. грн.). Найменшу частку в загальному обсязі виданих

кредитів **2,7 % (48,9 млн. грн.)**, як і в попередні періоди, має кредитування ведення фермерських господарств.

Найбільш ризиковими кредитами, з огляду на обсяги прострочення платежів, є:

- комерційні кредити (станом на **31.03.2016** р. середній кредит становить **29,6** тис. грн.).

Простроченість понад три місяці мають **34,1 % (46,9 млн. грн.)**;

- кредити на придбання аудіо-, відео-, побутової техніки та комп'ютерів (середній кредит – **4,7** тис. грн.). Простроченість понад три місяці мають **23,3 % (10,6 млн. грн.)**.

Діапазон середньозважених відсоткових ставок за кредитами, які надані членам кредитних спілок, досить широкий. Найбільша кількість кредитних спілок **118 (30,5 %)** надають кредити за середньозваженою ставкою в межах від **40 %** до **50 %** річних. Половина кредитних спілок (**51,7 %**) надають своїм членам кредити за відсотковою ставкою в межах від **30 %** до **50 %** річних [6].

Розвиток кредитної кооперації в Україні стримують відсутність загальнодержавної системи гарантування вкладів членів кредитних спілок (як це має місце щодо вкладників банків); відсутність нормативно-правових та інституційних умов розвитку фінансової інфраструктури ринку кредитної кооперації; недостатність реальних механізмів захисту прав членів кредитних спілок, що є одночасно їх власниками та клієнтами. При цьому необхідно відмітити, що [9]:

- протягом майже **10** років існування кредитних спілок спеціальне законодавство, що регулювало їх діяльність, обмежувалося загальним Тимчасовим положенням про кредитні спілки в Україні, уведеним в дію Указом Президента України у вересні **1993** року. В свою чергу, повноцінний спеціальний закон був прийнятий лише у грудні **2001** року, а відповідна підзаконна нормативно-правова база почала формуватися тільки з появою регулятора в особі Держфінпослуг;

- на даний момент спеціальний у цій сфері Закон України «Про кредитні спілки» вже вимагає суттєвого доопрацювання з метою усунення необґрунтованих перешкод та існуючих ризиків у діяльності кредитних спілок на сучасному етапі їх розвитку. В той же час, протягом останніх чотирьох років відповідні законодавчі ініціативи так і не було реалізовано;

- державне регулювання і нагляд за діяльністю кредитних спілок було започатковано лише у **2003** році. За весь час існування кредитних спілок на фінансовому ринку України так і не було утворено загальнодержавну систему гарантування вкладів членів кредитних спілок, як це має місце щодо вкладників банків. Обговорення даного питання на всіх владних рівнях протягом останніх п'яти років не призвело до прийняття відповідних політичних рішень та їх реалізації через законодавчі ініціативи;

- на відміну від банків кредитні спілки ніколи не мали доступу до зовнішніх джерел підтримання ліквідності, що особливо критично в умовах системних фінансових криз. Водночас, з боку держави не було зроблено жодного практичного кроку у напрямі вирішення цієї проблеми. Також не було створено належних законодавчих та інституційних умов для розвитку власної фінансової інфраструктури ринку кредитної кооперації;

- державою не було утворено жодних реальних механізмів для захисту прав членів кредитних спілок, що є одночасно їх власниками і клієнтами. Формальне покладення цього завдання на Держфінпослуг не вирішило цієї проблеми по суті в силу існуючого конфлікту інтересів між здійсненням функцій державного регулювання, нагляду та захисту прав споживачів фінансових послуг. У той же час, не було здійснено жодних кроків для підтримки неурядової правозахисної та освітньої діяльності;

- існуюча правоохоронна система виявлялася недостатньо дієвою і оперативною у справі виявлення і припинення правопорушень у діяльності посадових осіб тієї частини кредитних спілок, яка в силу зазначених вище чинників використовувалася для здійснення сумнівних чи особливо ризикових фінансових схем;

- у червні **2006** року Урядом було схвалено Концепцію розвитку системи кредитної кооперації, що нарешті дала відповідь на питання, яка саме модель ринку кооперативного кредитування має бути реалізована в Україні. Однак, у наступні роки положення Концепції не вдалося хоча би фрагментарно матеріалізувати у реальну реформу;

- існуючий організаційний статус, визначений законодавством наглядовий інструментарій та діюча система фінансування діяльності регулятора не дозволяють йому налагодити належний пруденційний нагляд та здійснювати дієвий вплив на кредитні спілки у разі виникнення ризиків їх неплатоспроможності чи втрати ліквідності.

Водночас до основних проблем державного регулювання діяльності кредитних спілок слід віднести [9]:

1. Підтримку адекватного рівня ліквідності. Підтримка адекватного рівня ліквідності кредитних спілок має забезпечуватися на трьох системних рівнях:

- на рівні кредитної спілки – Держфінпослуг встановлені фінансові нормативи ліквідності, які в цілому відповідають світовій практиці регуляторних вимог такого типу. Основною проблемою залишається обмеженість переліку ліквідних активів, у які кредитним спілкам дозволено розміщувати тимчасово вільні кошти та кошти резервування відповідно до спеціального законодавства. При цьому, такі активи переважно мають низьку дохідність, що негативно впливає на загальний фінансовий результат кредитної спілки;

- на рівні системи кредитної кооперації – Закон України «Про кредитні спілки» не передбачає створення адекватно механізму підтримки ліквідності кредитних спілок, окрім створення так званих об'єднаних кредитних спілок (далі – ОКС), основною метою діяльності яких визначено «сприяння фінансовій стабільності кредитних спілок та об'єднання тимчасово вільних коштів своїх членів для їх взаємного кредитування». Однак, по-перше, ОКС згідно чинного законодавства має значні функціональні обмеження, що перешкоджають ефективному виконанню функції централізованого пулу ліквідності для кредитних спілок. Крім цього, на сьогодні відсутня законодавча заборона на пряме кредитування між кредитними спілками, що не сприяє розвитку організованого ринку взаємного кредитування та часто породжує значні некалькульовані фінансові ризики для кредитних спілок – позичальників. По-друге, для запровадження повноцінних механізмів підтримки ліквідності кредитних спілок поряд з ОКС має функціонувати центральний кооперативний банк або принаймні спеціалізована небанківська фінансова установа з обмеженою банківською ліцензією, що будуть утворені кредитними спілками та/або ОКС;

- на рівні фінансової системи країни – кредитні спілки безпосередньо чи через уповноважені фінансові установи мають мати доступ до рефінансування з боку Національного банку України як кредитора останньої інстанції, що на практиці ніколи не здійснювалося.

2. Належне корпоративне управління. Дана проблема в першу чергу знаходить своє вираження у наступному:

- формальному проведенні загальних зборів членів кредитної спілки, які згідно законодавства є її вищим органом управління. Часто члени не знають своїх гарантованих законом прав та повноцінно не використовують наявні можливості щодо впливу на формування складу органів управління та визначення організаційної і фінансової політики кредитної спілки. Особливо це характерно для кредитних спілок із всеукраїнською ознакою членства, діяльність яких поширюється на значну кількість адміністративно-територіальних одиниць;

- непрофесійності та відсутності реальної мотивації у членів виборних органів управління та контролю кредитної спілки, в першу чергу її спостережної ради та ревізійної комісії;

- відсутності механізмів дієвого внутрішнього контролю за діяльністю найманих менеджерів та персоналу з боку членів кредитної спілки та її громадських органів управління і контролю;

- формальності обов'язкового щорічного незалежного аудиту, який здійснюється в інтересах членів кредитної спілки як її власників;

- недобросовісності та недостатності розкриття ключової управлінської і фінансової інформації перед членами кредитної спілки;

- відсутності реальних механізмів захисту прав членів кредитної спілки як на рівні окремих кредитних спілок чи їх професійних об'єднань, так і на рівні уповноважених державних органів;

- недосконалості та неналежному рівні дотримання працівниками внутрішніх положень, правил та процедур у повсякденній діяльності кредитної спілки;
- недостатності визначення ключових корпоративних стандартів діяльності кредитних спілок у актах спеціального законодавства та слабкому контролі за їх дотриманням з боку уповноважених державних органів.

3. Достатній рівень капіталізації та платоспроможності кредитної спілки. Достатній рівень капіталізації та платоспроможності кредитних спілок має забезпечуватися на трьох системних рівнях:

- на рівні кредитних спілок – законодавство не визначає достатніх пруденційних стандартів діяльності кредитних спілок, а в самих кредитних спілках часто неналежним чином здійснюються фінансовий контроль, фінансове планування та управління ризиками;

- на рівні професійних об'єднань кредитних спілок – у професійних об'єднаннях кредитних спілок лише частково реалізується функція моніторингу за фінансовою діяльністю своїх членів та, у разі потреби, коригування їх фінансової політики чи здійснення процедур виведення неплатоспроможних кредитних спілок з ринку. Держава не вирішила проблему запровадження реального саморегулювання діяльності кредитних спілок в даній сфері. Крім того, до складу зазначених професійних об'єднань сьогодні входить менше половини кредитних спілок, що діють на ринку;

- на рівні уповноважених державних органів – державний регулятор не в стані забезпечити здійснення повноцінного пруденційного регулювання та нагляду за діяльністю кредитних спілок, обмежуючись в основному контролем за формальними відхиленнями показників діяльності кредитних спілок від визначених законодавством фінансових нормативів та механічним застосуванням малоефективних заходів впливу. Такий стан справ зумовлений недостатнім інструментарієм для вчинення ефективного впливу на фінансовий стан кредитних спілок, наявним сьогодні у регулятора відповідно до чинного законодавства, недостатнім професійним рівнем кадрів та недостатнім фінансовим забезпеченням діяльності регулятора, відсутністю централізованих фінансових фондів, кошти яких могли би спрямовуватися на проведення програм фінансового оздоровлення кредитних спілок, відсутністю достатньої законодавчої бази та інституційної бази для здійснення ефективного виведення неплатоспроможних кредитних спілок з ринку. Ситуація додатково погіршилася після заміни у 2009 році секторальної структури організації нагляду з боку Держфінпослуг на функціональну структуру, що в свою чергу призвело до зниження рівня узгодженості та відповідальності посадових осіб регулятора в процесі здійснення ними окремих функцій регуляторного циклу (дозвільні процедури, безвиїзний нагляд, інспектування, правозастосування, фінансове оздоровлення та організаційна реструктуризація).

4. Адекватність регуляторних процедур, що виражається у наступному:

- недосконалості змістовного наповнення та технічного ведення регулятором Державного реєстру фінансових установ;

- формальності та складності здійснення регулятором відповідних дозвільних процедур при одночасному недостатньому аналізі реальних ризиків у діяльності кредитних спілок (реєстрація кредитних спілок як фінансових установ, ліцензування діяльності кредитних спілок, внесення інформації про відокремлені підрозділи кредитних спілок до Державного реєстру фінансових установ тощо);

- відсутності достатньої аналітичної складової при опрацюванні спеціальної звітності кредитних спілок;

- недостатній здатності регулятора до підготовки та адміністрування програм фінансового оздоровлення кредитних спілок або супроводження процесу їх виходу з ринку;

- концентрації в процесі інспектування кредитних спілок на формальному виконанні технічних приписів законодавства, а не на виявленні та оцінці суттєвих операційних та фінансових ризиків у діяльності кредитних спілок;

- іноді формальному застосуванню регулятором базових заходів впливу без належного аналізу наслідків такого застосування;

- відсутності у регулятора достатнього потенціалу для запровадження тимчасового адміністрування кредитних спілок та здійснення примусового виведення з ринку неплатоспроможних кредитних спілок;

- недосконалості та формальному застосуванні професійних вимог до керівників та головних бухгалтерів кредитних спілок;

- недостатності контролю за змістом реклами та іншої публічної інформації, що розкривається кредитними спілками в зв'язку з наданням ними фінансових послуг;

- відсутності належної координації дій з іншими регуляторами фінансового сектора;

- відсутності реального прогнозування та завчасно підготовлених тактичних схем поведінки регулятора у випадку настання форс-мажорних обставин у діяльності ринку кредитних спілок, наприклад в умовах системної фінансової кризи чи суттєвої монетарної нестабільності.

Водночас, в існуючих умовах, коли банкам не вигідно кредитувати дрібних виробників (якими є переважна більшість фермерів, одноосібників та особистих підсобних господарств), кооперативна система фінансово-кредитної взаємодопомоги повинна бути фінансовою основою їх розвитку і стати джерелом забезпечення підприємців доступними кредитами та іншими фінансовими послугами.

Важливість розвитку кооперативного руху визнається світовим співтовариством. У 1992, 1994, 1996, 1999, 2001 та 2002 роках питання розвитку кооперативів було одним із предметів обговорення Генеральної Асамблеї ООН. 18.06.2002 р. було прийнято спеціальну резолюцію 56/114 «Кооперативи в процесі соціального розвитку», в якій виписано низку рекомендацій та закликів до урядів країн – членів щодо розвитку кооперації, зокрема:

- врахувати і використовувати вклад кооперативів у соціальний розвиток, ліквідацію бідності, забезпечення продуктивної зайнятості, розширення соціальної інтеграції;

- стимулювати й сприяти створенню і розвитку кооперативів, особливо тих, які створюються найбільш уразливими групами населення;

- забезпечувати партнерство між урядами та кооперативним рухом;

- створювати бази статистичних даних про розвиток кооперативів та їхній вклад у національну економіку;

- розробляти програми заохочення кооперативів до навчання, обміну досвідом на регіональному і національному рівнях [10].

Крім того, Міжнародна Організація Праці вважає, що уряди країн – членів організації повинні:

- полегшувати кооперативам доступ до служб підтримки для їх зміцнення, підвищення життєздатності як господарюючих суб'єктів, посилення їх потенціалу у створенні робочих місць і забезпеченість доходів населення;

- створювати сприятливі умови для розвитку технічних, комерційних і фінансових зв'язків між усіма формами кооперативів та полегшити обмін досвідом між ними і співпрацю.

При цьому державна політика має сприяти доступу кооперативів до кредитування; виходу кооперативів на ринки; доступу кооперативів до програм громадських робіт, інших загальносуспільних програм [11].

Висновок. В Україні існуючі організаційно-економічні та правові умови не сприяють розвитку кооперативного руху, в тому числі й кредитного. Водночас об'єднання суб'єктів господарювання у кооперативи сприятиме ефективній реалізації ресурсного потенціалу підприємств при збереженні існуючих та створенні нових робочих місць. Тому нині державі вкрай важливо бути ініціатором кредитно-кооперативного руху шляхом активної просвітницької діяльності як серед безпосередніх господарюючих суб'єктів, так і місцевих органів виконавчої влади, переконуючи їх у перспективах ведення фінансово-господарської діяльності в межах кредитних кооперативів.

Список використаних джерел:

1. Гедзевич О. Кредитні спілки в становленні ринкових відносин в Україні / О. Гедзевич // Банківська справа – 1998. – № 5 – С. 61–62.

2. Гончаренко В. В. Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури / В. В. Гончаренко. – К. : Канадська Програма розвитку кредитних спілок в Україні, 2000. – 203 с.

3. Хоменко О.О. Кредитні спілки – важлива складова економіки України / О.О. Хоменко // Економіка. Фінанси. Право. – 2007. – № 5. – С. 23–27.
4. Терещенко П. Напрямки розвитку кредитних спілок в Україні / П. Терещенко // Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 87–94.
5. Чижевська М.Б. Кредитна кооперація на ринку споживчого кредитування / М.Б. Чижевська // Економіка. Фінанси. Право. – 2006. – № 1. – С. 30–33.
6. Підсумки діяльності кредитних спілок, інших кредитних установ та юридичних осіб публічного права за 9 міс. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nfp.gov.ua/files/DepFinMon/ks_1%20kv%202016.pdf
7. Передумови виникнення кредитної кооперації та їх історичні аспекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ebooktime.net/book_309_glava_3_1.1._%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%9E%D0%92%D0%98_%D0%92%D0%98.html
8. Арсьонова А.О. Теоретичні підходи формування досвіду кооперативного руху [Електронний ресурс] / А.О. Арсьонова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2011/Economics/3_88120.doc.htm
9. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин та причин сучасного стану справ в системі кредитної кооперації: Постанова Верховної Ради України від 24.12.2010 р. № 2891-VI // Голос України. – 2010. – 29 груд. – № 248.
10. Малік М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103–108.
11. Сільськогосподарська обслуговуюча кооперація: Словник-довідник / За заг. ред. Р. Я. Корінця, М. П. Гриценка, М. Й. Маліка. – Львів: НВФ «Українські технології», 2010. – 160 с.
12. Гришова І. Ю. Оцінювання чинників формування фінансового потенціалу аграрного виробництва / І. Ю. Гришова, О. В. Митяй, В. В. Кужель // Актуальні проблеми економіки. – 2015. – № 10(172). – С. 169–172.
13. Гришова І. Ю. Трансформація галузевої структури підприємств аграрної економіки України / І. Ю. Гришова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 2 (11). – Полтава: ПДАА. – 2015. – С. 14–18.

** Русан Віталій Миколайович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач сектору продовольчої безпеки відділу безпеки реального сектору економіки Національного інституту стратегічних досліджень.*